

Tussen Vlaanderen en Zuid-Afrika: De gedichten van Marcel R. Breyne tijdens zijn krijgsgevangenschap in de Eerste Wereldoorlog¹

Geert Buelens

Between Flanders and South Africa: Marcel R. Breyne's poetry during his time as prisoner-of-war during the First World War

Poetry written by prisoners-of-war is rarely discussed in Dutch studies. This article deals with the war-time efforts of Flemish minor poet Marcel Breyne who was captured near Namur in August 1914 and who spent the rest of the war in several German POW-camps where he befriended his captors and, becoming an ardent activist, turned against the country he had been fighting for. The article traces his POW-output, focusing on the way his national(ist) allegiances change and how his interest in and dealings with Afrikaner culture reinforces his Flemish nationalist beliefs.

1. Inleiding

In 2014 herdenkt de wereld dat honderd jaar geleden de Eerste Wereldoorlog uitbrak. Meer nog dan de Tweede Wereldoorlog – die door de strijd tegen het fascisme veelal als een gerechtvaardigde oorlog van Goed tegen Kwaad wordt gepresenteerd – geldt de eerste wereldbrand als een onbegrijpelijke tragedie. Miljoenen mensen vonden de dood in gruwelijke omstandigheden. En waarom? De Groote Oorlog bracht echter niet alleen dood en vernieling. Hij was niet alleen maar een *clash of civilizations*, maar creëerde ook ongekende ontmoetingsplekken voor mensen van heel verschillende etnische, religieuze en sociale afkomst. De ongekende logistieke operatie die de oorlog was, bracht mensen aan de andere kant van de wereld, zorgde ervoor dat ze andere talen en culturen ontdekten en ervaringen opdeden die hun leven een onverwachte wending gaf.

Krijgsgevangenkampen waren bij uitstek zulke ontmoetingsplekken. In Zossen, bij Berlijn, bouwden gevangen moslimsoldaten voor het eerst in Duitsland een grote moskee. De Vlaamse tuinder Gustaaf van der Linden woonde in Halle an der Saale Russisch-orthodoxe kerkdiensten bij en kaartte met Arabieren, zoals blijkt uit zijn onlangs gepubliceerde oorlogsdagboek (Van Engeland, 2013: 64-5, 67). De Vlaamse volksschrijver Ernest Claes raakte er bevriend met een Algerijn en ontdekte door het samenleven met zo'n twintigduizend Fransen dat alles wat in Vlaanderen over de Franse 'erfvijand' werd verteld weinig of niets met de realiteit te maken had (Claes, 1999: 123-127, 80-81).

In de internationale Eerste Wereldoorlogliteratuur noch in de Vlaamse literatuurgeschiedenis hebben de krijgsgevangenen een centrale plek verworven. Dat

is opmerkelijk, want er waren wereldwijd maar liefst 8.5 miljoen krijgsgevangenen (Rachamimov, 2002: 4) en aan Vlaamse kant was er een grote literaire bedrijvigheid die vaak in het teken stond van de Vlaamse Beweging. Net zoals de Frontbladen die nu stilaan op belangstelling van vorsers mogen beginnen te rekenen, bevatte ook de krant die in kamp Göttingen werd gemaakt opvallend veel literaire bijdragen, in toenemende mate van radicaal activistische snit.² Ook deze activisten hebben in de krijgsgevangenkampen wellicht onbekende culturen leren kennen, maar in hun geschriften lijken ze vooral bezig te zijn met het land en de cultuur die ze achterlieten. Niet de confrontatie met het buitenlandse ‘vreemde’ krijgt hun aandacht, maar met het ‘vreemde’ zoals ze dat hadden ervaren in hun eigen land en zoals ze dat, aangemoedigd door de Duitse intellectuelen die de *Flamenpolitik* uitdroegen, vanuit het kamp wilden bevechten. In de flamingantische literatuur was altijd de *franskiljon* als dat vreemde en te verwerpen element gezien; tijdens en meteen na de Eerste Wereldoorlog blijkt in toenemende mate België zelf dat vreemde lichaam te zijn geworden.

In dit artikel staat de poëzie centraal die *minor poet* Marcel R. Breyne schreef terwijl hij in gevangenschap zat en die behalve in het kamptijdschrift *Onze Taal* is verschenen in drie opvallend verschillende bundels, *Uit mijne ballingschap* in Antwerpen in 1917 (auteursnaam Marc. Romeo Breyne), *Aus meiner Verbannung* (als Marcel Romeo Breyne, 1918) en *De weergalm. Vaderlandsche Liederen uit de Duitse Ballingschap*, gepubliceerd als Marc. R. Breyne in Pretoria in 1925.³ Zowel generische als ideologische aspecten worden onderzocht, waarbij onder meer wordt ingegaan op de vraag hoe deze bundels de Eerste Wereldoorlog zien als een Vlaamse dan wel Belgische aangelegenheid en op de politiek niet minder geladen kwestie waarom deze verzen een herdruk kenden in Zuid-Afrika.

Marcel Romeo Breyne, zoals hij voluit heette, had een voor Vlamingen van zijn generatie opmerkelijk internationaal leven. Hij werd in 1890 geboren als Fransman, in wat overtuigde West-Vlamingen als André Demedts koppig “Robeke” bleven noemen,⁴ een plek in Frans-Vlaanderen die in de rest van de wereld bekend is als Roubaix. Als Belgisch soldaat werd Breyne, net als Ernest Claes, in augustus 1914 na gevechten bij Boninnes in Namen gevangen genomen, waarna hij de oorlog doorbracht in krijgsgevangenkampen in Münster, Soltau en Göttingen. Na de oorlog wilde hij via Nederland naar huis terugkeren, maar toen dat niet lukte vestigde hij zich – wellicht uit angst voor vervolging als activist⁵ – in Berlijn en werd hij Duits staatsburger. In 1925 promoveerde hij in Rostock op de invloed van Guido Gezelle op de Afrikaanse poëzie.⁶ Halverwege de jaren twintig trok hij samen met Sangiro als deel van een UFA-filmexpeditie naar het Kilimanjarogebied. Tussen 1930 en 1932 was hij gasthoogleraar in Pietermaritzburg. Voorts doceerde hij Nederlands en Afrikaans in Berlijn; vlak voor de instorting van het Derde Rijk

werd hij nog directeur van de volkshogeschool van Spandau. Voor een overtuigende nazi als Breyne was er na de Tweede Wereldoorlog in Berlijn geen plaats meer aan de universiteit. In 1950 vestigde hij zich op uitnodiging van toenmalig minister-president Malan in Zuid-Afrika.⁷ De laatste jaren van zijn leven verbleef Breyne opnieuw in Duitsland; in 1972 overleed hij in Ahrensburg. Deze biografische elementen zijn van belang voor dit betoog omdat de auteur dus slechts een kwart van zijn bestaan in Vlaanderen zou doorbrengen en zijn (zowel qua omvang als roem) bescheiden literaire oeuvre doordeesemd was van heimwee naar zijn geboortegrond en -land.⁸

2. Genrebepaling

Gevangenisliteratuur is een in de Neerlandistiek nauwelijks bestudeerd genre. Terwijl in de studie van de Afrikaanse literatuur *tronkpoësie* een begrip is⁹ en ook internationaal *prison writing* als categorie bestaat,¹⁰ is mij geen onderzoek bekend waarin, bijvoorbeeld, gevangenisteksten van Gaston Burssens, Wies Moens, Leo Vroman, Simon Vestdijk, Ernest Claes, Blanka Gyselen, Pramoedya Ananta Toer of Roger Van de Velde samen worden bestudeerd.¹¹ BNTL kent wel het trefwoord ‘gevangenschap’ maar rubriceert hieronder enkel studies naar auteurs uit de achttiende eeuw. Nederlandse twintigste-eeuwse auteurs worden voor wat betreft de Tweede Wereldoorlog onder de term ‘verzetsliteratuur’ ondergebracht en daarnaast bestaat nog de aparte categorie ‘kampliteratuur’ waarmee in principe zowel Duitse als Japanse concentratiekampen bedoeld kunnen worden maar in de bibliografische praktijk blijktbaar de eerste. Over Vlaamse auteurs die na de Tweede Wereldoorlog gevangen zaten, bestaat het boek *Verbrande schrijvers: ‘culturele’ collaboratie in Vlaanderen (1933-1953)* maar daarin wordt evenmin systematisch ingegaan op *generische* aspecten van de in deze omstandigheden geproduceerde literatuur (De Vos, T’sjoen en Stynen, 2009). De titel en het corpus auteurs dat in dit boek is samengebracht, verklaart meteen ook indirect waarom *gevangenisliteratuur* in de Nederlandse c.q. Vlaamse context geen begrip is en het ongerijmd lijkt om Ananta Toer en Gyselen samen te behandelen: hoewel het mogelijk is deze auteurs onder de noemer ‘politieke gevangene’ te plaatsen, kijken we er toch voornamelijk op *morele* gronden naar. En zo beschouwd hoort het niet om *verzetsauteurs* als Ananta Toer in een adem te noemen met collaborateurs uit de Tweede Wereldoorlog. In de Afrikaanse literatuur speelt dit alles op een geheel andere manier. Gevangenisliteratuur wordt er positief geconnoteerd omdat ze, in weliswaar heel verschillende omstandigheden, met vormen van verzet en onderdrukking wordt geassocieerd (met name de gevangenkampen waar tijdens de Boerenoorlog vooral vrouwen en kinderen werden vastgehouden en de gevangenschap – zoals die van Breyten Breytenbach – tijdens de strijd tegen het Apartheidsregime).

De teksten van Breyne lijken in eerste instantie vooral op die van de gevangenen tijdens de Boerenoorlog: ook hij werd opgesloten in een groot gevangenenkamp. In twee cruciale opzichten was zijn situatie echter heel anders: hij zat opgesloten als *militair* en kon vanaf 1916 in het kader van de Duitse *Flamenpolitik* gebruik maken van het gunstregime dat de elite van activistische Vlamingen te beurt viel in het kamp van Göttingen.¹² In zijn voorwoord “Mijn Arbeidskommando” tot de Zuid-Afrikaanse editie gaf Breyne aan dat hij op 1 maart 1917 “vrijwillig bij den boer” (1925: 11) ging werken in Uder en daar tien maanden verbleef. Het relaas klinkt niet als dat van een gevangene: “Dit was mij telkens een feest”, “Een kermis was het voor oog en oor”, “God hoe zalig!”, “Een Rapsodie! Zalige tijden!” (Breyne, 1925: 13).¹³

3. Drie bundels, drie posities

In de Vlaamse geschiedenis markeert de Eerste Wereldoorlog het moment waarop sluimerende onvrede over België als Vaderland systematisch wordt geuit en via het activisme en, in 1919, de oprichting van de eerste nationalistische partij, de Frontpartij, ook een institutionele vertaling krijgt.¹⁴ Waar passie voor de Vlaamse Beweging en loyaliteit aan België elkaar decennialang niet hadden uitgesloten, zouden tijdens en in de nasleep van de Grote Oorlog in toenemende mate teksten verschijnen die op dat vlak dubbelzinnig waren of expliciet positie kozen tegen België.¹⁵ Breyne's *Uit mijne ballingschap* valt in eerste instantie op door zijn complexe, nu eens Belgische, dan weer Vlaamse gerichtheid. Op de titelbladzijde staan niet alleen auteursnaam en Breyne's eerder in de Vlaamse literatuur gebruikte pseudoniem Berth. Biekens vermeld, maar ook zijn regiment (“10e linieregiment”), noemt hij zich expliciet “Belgisch krijgsgevangene” en vermeldt hij de drie kampen waar hij van 1914-1916 gevangen zat. Na een korte inleiding door zijn vriend en strijdgenoot (Dr. Phil) Jozef Van den Heuvel valt in het eerste gedicht “Prologus” op dat hij deze verzen opdraagt aan allen die streden of nog aan het strijden zijn, waarbij expliciet “U, Vorst, u Volk, u allen, / Mijn broeders in den strijd” worden vermeld. Dit gedicht is gedagtekend Göttingen, 15 september 1916.¹⁶ “Aan mijn dierbaar Vlaamsch volk!”, het slotgedicht van de bundel, gedateerd 6 januari van datzelfde jaar in Soltau en ondertekend met zijn beide namen en “Belgisch 10e linieregiment”, lijkt hiermee politiek op gespannen voet te staan. Het verhaalt de binnen de Vlaamse Beweging traditionele klachten over de Vlaamse achterstelling in België in uitgesproken militante termen:

Een eeuw bijna van laag en tergend slavendom
 Een eeuw dat gij uw land als knecht slechts mocht bewonen,
 Een eeuw dat gij uw taal moest schuil houden en stom.

In dit licht bekeken dient die gruwelijke oorlog zich voor de Vlaamse Beweging aan als een kans (“Het wreed doch milde lot dat thans uw boeien brak”) om de positie van de Vlamingen structureel te veranderen. Daarbij laat het gedicht initieel in het midden of met die boeienbreker de oorlog in het algemeen wordt bedoeld (een oorlog zet immers alle bestaande verhoudingen tijdelijk tussen haakjes, niemand weet hoe de teerling uiteindelijk zal vallen) of eigenlijk de Duitse bezetting c.q. *de Flamenpolitik*.¹⁷ Naar het einde van het gedicht worden de formuleringen echter steeds explicieter activistisch, zeker wanneer de door de bezetter vernederlandste universiteit van Gent ter sprake komt:

En zie, gij komt gekroond, plots vóór ons oog verrijzen,
Nu g'in ons Hoogeschool den leraarstoel betreedt.

Voor deze verrijzenis wordt niet de Keizer of Von Bissing maar God expliciet bedankt, maar impliciet gaat het hier natuurlijk ook over diegenen die dit alles mogelijk maakten. “Wel loeit nog oorlog...,” besluit de dichter, “maar, de toekomst straalt u tegen / En Vlaandrens gloriezon kleurt reeds uw arrem dak!” Waarna boven de al vermelde namen en datering ook nog “Uit de ballingschap” staat aangetekend, waarmee de dichter zijn eigen offer in deze glorieuze ontwikkeling voor Vlaanderen beklemtoont.

Psychologisch is deze stap goed te begrijpen: jarenlange, schijnbaar doelloze gevangenschap krijgt hiermee plots betekenis. Ze wordt deel van een heilsverhaal waarbij de gesneuvelde en de gevangen soldaten samen met studenten en professoren in Gent een lang gekoesterde Vlaamse droom realiseren. Politiek lijkt de boodschap minder eenduidig. In dit gedicht is er sprake van een “vuigen judaszoen” die Vlaanderen moest ontvangen, een vergelijking die van Vlaanderen de Heiland maakt maar die tegelijk natuurlijk ook verraad impliceert. Maar wie is dan de vijand? De Judas wordt in deze bundel niet expliciet benoemd, maar vermoed kan worden dat hiermee zowel de traditionele vijand (de franskiljons) als de door de activisten zo gehate Belgische regering in Le Havre bedoeld wordt. Dat Breyne in zijn prolooggedicht de “Vorst” cert, hoeft hiermee niet in tegenspraak te zijn. Ook in de activistische bundel *De Noodhoorn* (1916) van René De Clercq – in zovele opzichten het model van Breyne (cf. infra) – wordt zwaar uitgehaald naar “die van Havere” en wordt Albert positief aangesproken als “Mijn Koning en mijn hoop” (De Clercq, 1916: 30). De regering is in dat opzicht geen gesprekspartner meer voor de activisten. De politieke eisen worden vriendelijk doch dringend neergelegd bij de vorst:

Wij vragen, Sire, ons recht;
Geen voordeel en geen gunsten,
Maar driemaal, dringend: recht, recht, recht! (De Clercq, 1916: 36)

Ook Breyne positioneert zijn gedichten nog in een Belgisch kader. In het gedicht “De witte kruisjes”, opgedragen aan “de makkers – gestorven in de duitsche ballingschap” (1917: 83) – gebeurt dat zelfs twee keer expliciet. Nadat aan het begin nog mogelijk dubbelzinnig over het “duurbaar Vaderland” wordt gesproken, geeft de dichter op het eind aan dat hij hiermee “’t lot van België” en “Belgie’s roem” bedoelt waarvoor werd gestreden en geleden (1917: 84). Twee interpretaties lijken mogelijk: een waarin met “de makkers” ook de Franstalige soldaten wordt bedoeld waarmee Breyne bij Namen vocht (zij streden uiteraard niet voor een onafhankelijk Vlaanderen) of een waarin een eerbaar (politiek gesproken: federaal) België wordt mogelijk geacht waarin de Vlamingen gerespecteerd zouden worden, ja wellicht volledig zelfbestuur zouden kennen.

In de Duitse editie *Aus meiner Verbannung* die in 1918 bij het Sekretariat Sozialer Studentenarbeit verschijnt, vallen in dat opzicht interessante accentverschillen op.¹⁸ Hoewel Heinrich Brühl Breyne’s gedichten doorgaans vrij getrouw vertaalde, blijkt in “Die weißen Kreuzlein” het “Vaterland” expliciet te worden aangeduid als “Flandern” (Breyne, 1918: 20-21). Van België is in deze bundel geen sprake meer, tenzij dan in de inleiding van professor Konrad Beyerle waarin boudweg wordt gesteld dat de gevangenschap de geestelijke vrijheid van de Vlamingen had vergroot:¹⁹

Die deutsche Gefangenschaft hatte ihnen [de Vlaamse krijgsgevangenen – G.B.] die Freiheit der Gedankenentwicklung und Gedankenäuserung zurückgegeben, während auf Belgien selbst noch allüberall der Druck der Flamens gegner gewaltig lastete (Beyerle, 1918: 4).

België wordt hier gepresenteerd als een staat waarin voor Vlamingen geen vrijheid van expressie bestaat, waardoor de Duitse gevangenschap plots een moment van bevrijding markeerde. Welke staatkundige invulling aan die nieuwverworven Vlaamse vrijheid gegeven zou worden laat Beyerle in zijn 12 juni 1918 gedagtekende voorwoord in het midden. Hij wijst er fijntjes op hoezeer de Vlamingen tijdens hun Duitse verblijf, in de woorden van een geciteerde jonge katholieke Vlaming, een “neue Heimat” hebben gevonden en spreekt de hoop uit dat de innige band die in de negentiende eeuw tussen Hoffmann von Fallersleben en Jan Frans Willems nu tot een vernieuwde “Deutsch-Flämißchen Kulturgemeinschaft” zou kunnen uitgroeien (Beyerle, 1918: 7-8). Aan het slot geeft hij aan dat het “unüberwindlichen Deutschland” zich blijvend voor de redding van Vlaanderen zal inzetten (Beyerle, 1918: 8). Een van de nieuwe gedichten in deze bundel probeert dat verband tussen de Duitse en Vlaamse cultuur heel concreet te maken. In “Hanstein” vermeldt Breyne hoe Goethe deze majestueuze middeleeuwse ruïne bezong en hoe hij, de Vlaamse dichter Breyne, na zijn bezoek hetzelfde wilde doen en hoe ze hem deed denken aan die toppunten van middeleeuwse roem, “Flanderns heißverehrte

Burgen / Heilgenschreine, Gent und Brügge” (Breyne, 1918: 25). Geheel conform de romantische nationalistische ideologie waarvan Breyne in het spoor van onder meer zijn neef Verschaeve en De Clercq woordvoerder was geworden, werd de regeneratie van Vlaanderen geprojecteerd vanuit de middeleeuwen toen Vlaanderen sterk en zelfstandig zou zijn geweest. Toen deze verzen in Duitse versie verschenen, was de bestuurlijke scheiding een feit en was de Raad van Vlaanderen in functie, maar de deportatie van Vlaamse arbeiders uit het *Etappengebiet* naar Duitsland ging intussen onverminderd verder, wat de Vlaamse sterkte en zelfstandigheid toch enigszins relativeerde.²⁰

Toen de oorlogskansen definitief in het nadeel van Duitsland keerden, bracht dat vanzelfsprekend ook de positie van de activisten in Duitse gevangenschap in gevaar. Breyne werd door zijn Duitse beschermheren echter niet in de steek gelaten en hij kon zich blijvend in het intussen ex-keizerrijk vestigen.²¹ Daar ontwikkelde hij, ook academisch, een bijzondere interesse voor het Afrikaans. In autobiografische notities die Breyne in de jaren zestig publiceerde, gaf hij aan dat zijn initiële interesse voor de taal en cultuur van de Afrikaners, zoals bij zovele generatiegenoten, aan het begin van de eeuw gewekt was door de roemruchte verhalen over de Boerenoorlog.²² Dat deze interesse na de Eerste Wereldoorlog uitgroeide tot een passie en uiteindelijk zelfs een levenstaak, kan wellicht mede verklaard worden door de politieke toestand waarin Breyne zich zelf bevond. Terwijl in België vooraanstaande activisten in de gevangenis zaten en ook medestanders uit Göttingen vervolgd werden, moest hij zich bezinnen op zijn eigen idealisme. Een focus op Zuid-Afrika gaf hem de mogelijkheid zijn idealisme trouw te blijven zonder zich te moeten verliezen in het intussen in heel zwaar weer verkerende politieke flamingantisme. Had René De Clercq al niet geschreven in zijn “Lied van Groot-Nederland”: “Hollandsch, Vlaamsch, Zuid-Afrikaansch, / Slechts de naam is anders” (De Clercq, 1916: 29)? Het bestuderen van de Afrikaanse taal, literatuur én strijd bracht hem in de gelegenheid om niet alleen een academische loopbaan uit te bouwen maar ook om naar de andere kant van de wereld te reizen en daar op verschillende manieren verslag van te doen (Holzhey, 2010: 74). Wanneer hij in augustus 1924 voor het eerst naar de Kaap reist, neemt hij zich voor ginds “nur afrikaans zu sprechen, d.h. die niederdeutsch-niederländische Sprache der Buren” (Breyne, 1926c: 42). Maar de verwantschap gaat verder dan taal. In het huis van Jan F.E. Celliers ontmoet Breyne ministers, rectoren en professoren van de jonge Afrikanernatie. Vooral met de voormalige Boerengeneraal Jan Kemp – op dat moment minister van landbouw onder premier Hertzog – lijkt hij het uitstekend te kunnen vinden. Ze delen niet alleen een diepe nationalistische overtuiging,²³ maar ook een opmerkelijk gelijklopend Eerste Wereldoorlogverleden. Breyne was weliswaar soldaat geweest in het Belgische leger en Kemp een van de leiders van de Maritz-rebellie, maar emotioneel gesproken deelden ze een oorlogservaring

waarbij ze beiden dachten gestreden te hebben tegen imperiale (Belgische, c.q. Britse) krachten en aansluiting hadden gezocht bij de Duitsers en daar door de officiële machten voor waren gestraft.²⁴ Typerend is de manier waarop Breyne (1926c: 122) over de rebellie schrijft:

Voller Humor erzählt er [Kemp – G.B.] von der Rebellenzeit aus dem Jahre 1914. Damals zog er mit seinen treuen Afrikanergruppen quer durch die Kalahariwüste zur Verstärkung des Generals Maritz, welcher sich den Deutschen Südwesttruppen angeschlossen hatte. Dieser Zug Kemps durch das bis jetzt fast unerforschte “Dorstand” war ein Meisterstück.

Wat in de ogen van de overheid en grote delen van het eigen volk verraad was en in werkelijkheid een gruwelijke tocht die een enorme tol eiste, wordt laconiek verhaald als een avonturenverhaal van karaktersterke leiders. De parallel met het activisme is opvallend; ook daar kozen *hardliners* voor een extreme koers, tegen het wettelijk gezag en het overgrote deel van de Vlamingen in.

Het is een houding die ook bij Celliers op sympathie kan rekenen. Tijdens dezelfde reis ontstaat het plan om een Afrikaanse editie van Breyne's oorlogsgedichten te laten verschijnen en zo geschiedt in Pretoria in 1925. Het voorwoord dat Celliers bij *De weergalm* schrijft is meer dan een romantische sympathiebetuiging van een mede-nationalist. Celliers heeft in Breyne een stem herkend die zich nooit zal laten knechten en die zal blijven strijden voor de vrijheid van zijn, van elk volk:

Die krag en liefde wat in eie vaderland gesentreer is, sal vir eie vaderland altyd seëvier. Ons, in Suidafrika, druk Marcel Breyne se hand, *ons* verstaan hom. Ons voel dat ons met hom één van sin is in die stryd vir reg en sielsvryheid, wat nie tot eie vaderland sal of kan beperk bly nie. Dis 'n wêreldstryd wat ons sry. Laat ons dit as broeders same doen. Ons wens Vlaandere toe, dat hy spoedig so ver op die weg mag vorder as wat ons reeds is (Celliers, 1925: 5-6).

Het zal Breyne als muziek in de oren hebben geklonken. Zuid-Afrika was het gidsland. Het had, ondanks de problemen met kleurlingen waarvan hij zich goed bewust was (Breyne, 1926b: 198-216), bewezen dat een klein volk zijn zelfstandigheid kan bevechten en verkrijgen. Over de weg die Vlaanderen in dat licht moest bewandelen, liet de keuze voor de andere inleidende tekst geen twijfel bestaan. In een lang citaat uit een brief van augustus 1918 die Breyne in het kamp van Göttingen ontving, dweept Claudius Severus – pseudoniem van Lodewijk Severeys, auteur van de activistische schotschriften *Vlaandrens Weezang* en *Waarom*?²⁵ – met de leider van dat activisme (“die Bormsfiguur met zijn vlamvend oog” – Borms zat in 1925 nog altijd in de gevangenis) en looft hij de nederige, offergrage dichter Breyne. Er zit een opmerkelijk en misschien wel typerende spanning tussen die opgevoerde nederigheid van de dichter en

het feit dat hiervan kond wordt gedaan in zijn eigen publicaties. Breyne zet zich weliswaar onverdroten in voor zijn idealen, hij is er tegelijk ten diepste van overtuigd geroepen te zijn tot iets groots.²⁶ Hoewel hij zelf vormelijk bepaald geen humanitair-expressionistische verzen schrijft, zijn Breyne's retoriek en metaforiek in hoge mate verwant aan die van zijn activistische generatiegenoten Van Ostajen, Gijzen en Moens die zich eveneens uitverkoren voelen tot grootse daden en gedachten.²⁷ Zo laat Breyne op het briefcitaat van Severus het dankgedicht "Aan Claudius Severus" aan deze activistische propagandist volgen, waarin hij onder meer schrijft:

Ik weet dat ik eens sneven moet,
 Maar gij, gedachten
 Ontsprongen sparkels, leven moet
 Nog veel geslachten.
 Dat stervend ik niet sterven zal
 En uit het scheiden,
 De vlamme springt, die verven zal
 Den nacht der tijden. (Breyne, 1925: 10)

Dezelfde tegelijk hoopvolle en dreigende-apocalyptische taal kenmerkt ook nog andere gedichten in de bundel. Het meest extreem misschien wel het slotgedicht "Vrijheidslied" waarin de angst voor de naoorlogse repressie van het activisme door de Belgische staat wordt gepareerd met branie en offerbereidheid – met overgave zouden de Vlamingen zich voor de Belgische kogels werpen:

En moesten die tijdens eens komen
 Alover ons Vlaanderenland
 Dat 't straffen en kogels regent
 Op iedren flamingant,
 Dan, broeders, de koppen omhoog
 En 't vleesch van uw borsten bloot!
 Wij sterven voor Moeder Vlaandren
 Den schoonen heldendood!

[...]

En laat dan ons bloed maar verven
 Den vruchtbaren Vlaamsche schoot.
 Naar 't wonderland van de vrijheid
 Zijn al de wegen rood. (Breyne, 1925: 79)²⁸

Zover zou het niet komen in het naoorlogse België. De activisten werden weliswaar vervolgd en 6 oud-krijgsgevangenen werden bij verstek ter dood veroordeeld,²⁹ maar tot massale executies en een burgeroorlog naar Iers model kwam het niet. De Belgische staat werd echter wel blijvend ontwricht door deze gebeurtenissen. Deze gedichten van Breyne geven aan hoezeer deze tak van de Vlaamse Beweging in een paar jaar tijd radicaliseerde en in die ontwikkeling ook definitief wegdreef van België. “Moeder Vlaanderen” was altijd al de ware moeder, de bron en het doel van elke identificatie geweest, maar waar Breyne zich in de eerste incarnatie van zijn krijgsgevangenisbundel nog als Belg presenteert, verdwijnt dat label in de Duitse vertaling en wordt het tegen het eind van de oorlog welhaast een scheldwoord. Een van de opvallendste kenmerken van de verzen die Breyne in Duitsland schreef, was dat hij weliswaar doorlopend de gevangenschap thematiseerde, maar de verantwoordelijken voor die situatie (de Duitsers die zijn land binnenvielen en hem gevangen hielden) slechts in heel beperkte mate negatief worden bejegend.

Zo bekeken is het volstrekt logisch dat Breyne na de oorlog niet terugkeerde naar zijn Vlaanderen – dat bleef immers besmet door België – maar voor een verblijf in Duitsland koos, niet het gewenste autonome vaderland, maar wel een Germaans broedervolk. Zuid-Afrika zou later in zijn leven evenzeer functioneren als *second best* alternatief. Zijn hele literaire leven lang bleef Breyne echter dromen van een vrij Vlaanderen naar het ideaal zoals dat in zijn jonge jaren was gegroeid. De politieke en culturele ontwikkelingen in dat gedroomde vaderland bekeek hij na 1945 echter met steeds groter afschuw. Terwijl hij vanuit Durban recht in de volksnationalistische leer bleef, zag hij zijn oude bentgenoten afhaken. In een brief aan regisseur Anton van der Plaetse schreef hij op 11 maart 1960:

Het heeft mij geïnteresseerd [sic] iets over de oude Gottinger [sic] ‘Lagergenossen’ te vernemen. Jammer dat zij zo verzakken. Niet alleen klein maar blijkbaar ook lamleendig is Vl[aanderen]. Hoe groots is alles hier, de hoogvlakten, de Drakensbergen, de geweldige Oceaan en het grote firmament.³⁰

Het lijkt misschien alsof Breyne heel goed zijn ogen kon sluiten voor de harde realiteit achter die grootsheid. Dat was echter niet zo. Uit dezelfde brief blijkt dat hij zelf van heel dichtbij met groot lijden was geconfronteerd: “Mijn oudste - Robrecht-Maria, - het petekind van Verschaeve, ligt aan de voet van de Mte Cassino. Hij offerde zijn jonge leven voor het nieuwe Europa, getrouw zijn eed als officier en aan het motto der Breyne familie ‘Virtus Coronat’.” Breynes ideaal was zo groots dat het door het offer van zijn zoon alleen maar werd versterkt. In het licht van dat Absolute kon de realiteit in Vlaanderen hem alleen maar ontgoochelen.

Bronnenlijst

- Balthazar, Herman & Nico van Campenhout.** 2014. *Twee jonge Vlamingen in den Grooten Oorlog. De oorlogsdagboeken en het levensverhaal van de flaminganten August Balthazar en Leo Picard.* Tiel: Lannoo.
- Beyerle, Konrad.** 1918. Zur Einführung. In: Breyne, Marc. Romeo. *Aus meiner Verbannung: Eine Auswahl seiner Gedichte in deutschen Nachbildungen.* M.-Gladbach: Sekretariat Sozialer Studentenaarbeit: 3-8.
- Breyne, Marc. Romeo.** 1917. *Uit mijne ballingschap.* Antwerpen: De Nederlandsche Boekhandel.
- Breyne, Marcel Romeo.** 1918a. *Aus meiner Verbannung: Eine Auswahl seiner Gedichte in deutschen Nachbildungen.* M.-Gladbach: Sekretariat Sozialer Studentenaarbeit.
- Breyne, Marc R.** 1918b. *De weergalm: vaderlandsche liederen uit de Duitsche ballingschap.* Göttingen: Krijgsgevangenenboekertij.
- Breyne, Marc R.** 1925. *De weergalm: vaderlandsche liederen uit de duitse ballingschap.* Pretoria: Van Schaik.
- Breyne, Marcel Romeo.** 1926a. *Der Einfluss Guido Gezelles auf die süid-afrikanische Literatur mit einem Hinweis auf die lautliche und lexikalische Verwandtschaft beider Sprachgebiete.* Rostock: H. Winterberg.
- Breyne, Marcel Romeo.** 1926b. *Deutsch-Ostafrika ruft! Briefe und Tagebuchblätter aus dem Nachkriegs-Deutsch-Ostafrika.* Berlin: Safari-Verlag.
- Breyne, Marcel Romeo.** 1926c. *Süidafrika, die Zukunft.* Berlin: Morawe & Scheffelt.
- Breyne, Marcel Romeo.** 1960. *De donkere melodie: liederen en gezangen uit Afrika.* Lier: De Bladen voor de Poëzie.
- Breyne, Marcel Romeo.** 1963a. Jeugd in Vlaanderen (1). *Nieuws uit Zuid-Afrika* 2 (3): 13.
- Breyne, Marcel Romeo.** 1963b. Hoe ik met Zuid-Afrika kennis maakte (I). *Nieuws uit Zuid-Afrika* 2 (3): 17-18.
- Breyne, Marcel Romeo.** 1963c. Hoe ik met Zuid-Afrika kennis maakte (II). *Nieuws uit Zuid-Afrika* 3 (3): 3-4.
- Buelens, Geert.** 2001. *Van Ostajen tot heden: zijn invloed op de Vlaamse poëzie.* Nijmegen: Vantilt.
- Buelens, Geert, Matthijs de Ridder & Jan Stuyck (reds.).** 2005. *De trust der vaderlandsliefde: over literatuur en Vlaamse Beweging 1890-1940.* Antwerpen: AMVC-Letterenhuis.
- Buelens, Geert.** 2011. Broeders en zusters, neven en nichten. Verbanden tussen de Vlaamse, Nederlandse en Afrikaanse literaturen. *Tydskrif vir Nederlands en Afrikaans* 18 (1): 13-29.

- Celliers, Jan F.E.** 1925. Voorwoord. In: Breyne, Marc R. *De weergalm: vaderlandsche liederen uit de deutsche ballingschap*. Pretoria: Van Schaik: 5-7.
- Chickering, Roger.** 2004. *Imperial Germany and the Great War, 1914-1918. New Approaches to European History*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Claes, Ernest.** 1999. *Bei uns in Deutschland, Jaarboek van het Ernest Claesgenootschap*. Winksele: Ernest Claesgenootschap.
- Cool, Karolien.** 2002. *Het leven van de Vlaamse krijgsgevangenen in Duitsland in de Eerste Wereldoorlog*. Brussel: Algemeen Rijksarchief.
- Davenport, T.R.H.** 1963. The South African Rebellion, 1914. *The English Historical Review* LXXVIII (CCCVI): 73-94.
- Davies, Ioan.** 1990. *Writers in prison*. Oxford en Cambridge, Mass.: Basil Blackwell.
- De Clercq, René.** 1916. *De noodhoorn: vaderlandsche liederen*. Utrecht: Dietsche Stemmen.
- De Clercq, René.** 1917. *Vaderlandsche liederen*. Anderlecht: Vlaamse Drukkerij.
- De Ridder, Matthijs.** 2008. *Ouverture 1912: literatuur en Vlaamse Beweging aan de vooravond van de Grote Oorlog*. Antwerpen: AMVC-Letterenhuis.
- De Schaepdrijver, Sophie.** 2013. *De Grootte Oorlog: het koninkrijk België tijdens de Eerste Wereldoorlog*. Antwerpen: Houtekiet; Amsterdam: Atlas Contact.
- De Schryver, Reginald, Bruno de Wever & Gaston Durnez (reds.)**. 1998. *Nieuwe encyclopedie van de Vlaamse beweging*. Tiel: Lannoo.
- De Vos, Lukas, Yves T'Sjoen & Ludo Stynen (reds.)**. 2009. *Vérbrande schrijvers: "culturele" collaboratie in Vlaanderen (1933-1953)*. Gent: Academia Press.
- Demedts, André.** 1973. In memoriam dr. Marcel Romeo Breyne. *Verschaeviana* 1 (3): 398.
- Dolderer, Winfried.** 1989. *Deutscher Imperialismus und belgischer Nationalitätenkonflikt: die Rezeption der Flamenfrage in der deutschen Öffentlichkeit und deutsch-flämische Kontakte 1890-1920*. Melsungen: Verlag Kasseler Forschungen zur Zeitgeschichte.
- Dolderer, Winfried.** 1998. Onze Taal. In: De Schryver, Reginald, Bruno de Wever & Gaston Durnez (reds.). *Nieuwe encyclopedie van de Vlaamse beweging*. Tiel: Lannoo.
- Dolderer, Winfried.** 2000a. Activistische ballingen in Duitsland na de Eerste Wereldoorlog (Deel I). *Wetenschappelijke tijdingen* LIX (2): 67-98.
- Dolderer, Winfried.** 2000b. Activistische ballingen in Duitsland na de Eerste Wereldoorlog (Deel II). *Wetenschappelijke tijdingen* LIX (3): 131-161.
- Dolderer, Wilfried.** 2000c. Activistische ballingen in Duitsland na de Eerste Wereldoorlog (Deel III). *Wetenschappelijke tijdingen* LIX (4): 195-225.
- Fouché, Leo.** 1915. *Report on the Outbreak of the Rebellion and the Policy of the Government with Regard to its Suppression*. Londen: H. M. Stationery Off. Darling

- and Son, Ltd. [drukkers].
- Gilomee, Hermann.** 2003. *The Afrikaners: Biography of a People*. Charlottesville: University of Virginia Press; Kaapstad: Tafelberg.
- Hattingh, S.C.** 1965. Marcel Romeo Breyne 75 jaar. *Tydskrif vir Letterkunde* 3 (2): 1-3.
- Holzhey, T.** 2010. De Berlijnse neerlandistiek: een bewogen geschiedenis van honderd jaar. In: Hüning, Matthias, Jan Konst en Tanja Holzhey (reds.). 2010, *Neerlandistiek in Europa: bijdragen tot de geschiedenis van de universitaire neerlandistiek buiten Nederland en Vlaanderen*. Münster: Waxmann: 74-84.
- Hüning, Matthias, Jan Konst en Tanja Holzhey (reds.)** 2010. *Neerlandistiek in Europa: bijdragen tot de geschiedenis van de universitaire neerlandistiek buiten Nederland en Vlaanderen*. Münster: Waxmann.
- Kosch, Wilhelm, Carl Ludwig Lang & Koonrad Feilchenfeldt (reds.)** 2003. *Deutsches Literatur-Lexikon: das 20. Jahrhundert: biographisches-bibliographisches Handbuch. Vierter Band, Braungart-Busta*. Zürich: K.G. Saur Verlag.
- Monballyu, Jos.** 2010. Repressie met maat? De omvang en de chronologie van de strafrechtelijke repressie van het Vlaamse burgeractivisme na de Eerste Wereldoorlog. In: Tallier, Pierre Alain en P. Nefors (reds.). *En toen zwegen de kanonnen. Akten van het internationaal colloquium georganiseerd door het Rijksarchief en het Museum van het Leger en de Krijgsgeschiedenis (Brussel, 3-6 November 2008)*. Brussel: Algemeen Rijksarchief en Rijksarchieven in de Provinciën. Studies over de Eerste Wereldoorlog 18: 311-370.
- Monballyu, Jos.** 2011a. De strafrechtelijke repressie van het Vlaams activisme tijdens de Eerste Wereldoorlog in de Duitse krijgsgevangenkampen (november 1918 tot juli 1925). Deel 1. *Wetenschappelijke tijdingen* 70: 230-258.
- Monballyu, Jos.** 2011b. De strafrechtelijke repressie van het Vlaams activisme tijdens de Eerste Wereldoorlog in de Duitse krijgsgevangenkampen (november 1918 tot juli 1925). Deel 2. *Wetenschappelijke tijdingen* 70: 313-343.
- Rachamimov, Alon.** 2002. *POWs and the Great War Captivity on the Eastern Front*. Oxford, New York: Berg.
- Severus, Claudius.** 1925. Uit eenen brief. Aan Marcel Romeo Breyne te Göttingen. In: Breyne, Marc R. *De weergalm: vaderlandsche liederen uit de duitsche ballingschap*. Pretoria: Van Schaik: 8-9.
- Strachan, Hew.** 2001. *The First World War. Volume I: To Arms*. Oxford: Oxford University Press.
- T'Sjoen, Yves.** 2007. Achter de trommels: Het Afrikaner nationalisme als bouwsteen voor het ideologische discours van de Vlaamse Beweging (ca. 1875-1921). *Werkwinkel* 2(1): 51-76.
- Vanacker, Daniël.** 2006. *Het activistisch avontuur*. Gent: Academia Press.
- Van Engeland, Dirk.** 2013. *Krijgsgevangene in de Grote Oorlog: het oorlogsverhaal van*

- Gustaaf Van der Linden. Brugge: Uitg. De Klaproos.
- Van Ginderachter, Maarten.** 2005. *Het rode vaderland: de vergeten geschiedenis van de communautaire spanningen in het Belgische socialisme voor WO I*. Tielt: Lannoo.
- Van Vuuren, Helize.** 2009. “Labyrinth of loneliness”: Breyten Breytenbach’s prison poetry. *Tydskrif vir Letterkunde* 46 (2): 43-56.
- Viljoen, Louise.** 2009. Die leser in Breyten Breytenbach se tronkpoësie. *Tydskrif vir letterkunde* 46 (2): 57-80.
- Wils, Lode.** 1974. *Flamenpolitiek en aktivisme: Vlaanderen tegenover België in de eerste wereldoorlog*. Leuven: Davidsfonds.

Noten

1. Deze bijdrage kwam tot stand in het kader van het HERA-project “Cultural Exchange in a Time of Global Conflict: Colonials, Neutrals and Belligerents during the First World War (CEGC)”. Voor meer info: <http://www.cegcproject.eu/> Met dank aan Maarten Asscher, Herman Balthazar, Tom Gerritsen, Tessa Lobbes, Larissa Schmidt, Jan Stuyck en Hubert van den Berg voor logistieke en inhoudelijke steun.
2. Zie hierover onder meer het lemma over het kampblad *Onze Taal* door Winfried Dolderer (1998) in NEVB en Monballyu, 2011a: 232, 248 en 257.
3. Er bestaat ook nog een in 1918 in Göttingen uitgegeven Nederlandstalige editie (*De weergalm*), als nummer 14 in de in het kamp uitgegeven reeks *Krijgsgevangenboekerij*. Dit boek heb ik niet kunnen inkijken maar de beschikbare biografische informatie en de titel suggereren dat het grote overeenkomsten vertoont met de Zuid-Afrikaanse editie van 7 jaar later (al bevat die laatste nog een speciaal voor deze editie geschreven voorwoord van Jan F.E. Celliers en woordverklaringen naar het Afrikaans).
4. Demedts, 1973: 398. Breyne zelf schrijft dat hij als Fransman ter wereld kwam (Breyne, 1963a: 13).
5. Breyne werd op 18 december 1922 buiten vervolging geplaatst (Monballyu, 2011b: 335), maar blijkt daar zelf niet van op de hoogte gebracht. In een brief aan zijn oud-strijdgenoot Ernest Claes van 14 december 1935 vraagt Breyne: “Ligt er ergens ’n oordeel tegen mij? Indien ja, is dit niet vervallen, oftewel door de een of andere Amnestie of is dit verjaard?” (Collectie AMVC-Letterenhuis). Jozef (Jef) Vandenheuvel, met wie Breyne en Claes bij Namen gevangen genomen werden en die met Breyne in Münster, Soltau en Göttingen zat, werd overigens wel vervolgd en uiteindelijk bij gebrek aan bewijs vrijgesproken (Monballyu, 2011a: 247-249). In 1933 had Breyne tegenover zijn werkgever aangegeven dat hij wegens zijn politieke activiteiten uit zijn “Heimat” verbannen was en ondanks het Verdrag van Versailles nog altijd niet op amnestie had mogen rekenen (geciteerd in Holzhey, 2010: 76).
6. Holzhey, 2010: 77; de dissertatie: Breyne, 1926a.
7. Biografische informatie uit Hattingh, 1965 (hierin de vermelding van Malan); Demedts, 1973

- (hierin de vermelding van Sangiro, waarover Breyne overigens zelf ook schrijft in Breyne, 1926b en in Breyne, 1963c: 4); Dolderer 2000: 155-157, Kosch, Lang en Feilchenfeldt, 2003: 224 (hierin de vermelding van Spandau) en Holzhey, 2010.
8. Een zeldzame academische bijdrage over het werk van Breyne vóór 1914: De Ridder, 2008: 161-169.
  9. Zie onder meer Viljoen, 2009 en Van Vuuren, 2009.
  10. Zie onder meer de studie van Davies, 1990.
  11. In de inleiding van *Writers in Prison* stelt Ioan Davies (1990:7) dat voor landen als Canada en Nederland geldt dat “[t]he social ethic [...] conceives of its own tolerance as being of such a high order that prison writing is read as important only if it comes from prisons in other countries: prison writing from abroad is a confirmation of the tolerance of this society, setting a seal on its internal complacency. In Toronto and Amsterdam the bookstores are filled with prison writing from other societies, while that produced in Canada or Holland is instantly remaindered. Its own prison writing does not become part of its own literary or philosophical sense.” De auteur zet dit af tegen landen als Rusland, Frankrijk of Zuid-Afrika waar geschriften van gevangenen een centrale plek innemen. Hij vermeldt overigens geen Nederlandse gevangenen/auteurs die in eigen land genegeerd zouden worden.
  12. Zie hierover onder meer Dolderer, 1989: 168-182; Cool, 2002: 125-161 en Monballyu, 2011a: 232-238.
  13. Overigens werkten er in 1918 bijna 1 miljoen krijgsgevangenen op het Duitse platteland (Chickering, 2004: 142), veelal niet uit vrije wil.
  14. Voor wat er op dit vlak politiek sluimerde in de socialistische beweging voor 1914, zie Van Ginderachter, 2005, voor de literatuur De Ridder, 2008. Over het activisme en de naweëën bestaat heel veel literatuur. Het standaardwerk: Vanacker, 2006. Een synthese in De Schaepejdrijver, 2013: hoofdstukken 8 en 9. Over het literaire activisme: Buelens, De Ridder en Stuyck, 2005.
  15. Zie over die dynamiek in de Vlaamse herinneringscultuur van de Eerste Wereldoorlog mijn bijdrage “En redders zult gij zijn van heel het Vaderland! De beeldvorming en herinnering van de Eerste Wereldoorlog als een Vlaamse, Belgische of internationale aangelegenheid sinds 1914” in een te verschijnen nummer van *Volkskunde*.
  16. Wanneer een gedicht geen bladzijdenummer heeft in de bundel, wordt het in dit artikel geïdentificeerd door de titel.
  17. Zie over de Flamenpolitik: Wils, 1974 en Dolderer, 1989: 34-225.
  18. In dezelfde reeks verscheen tussen 1916 en 1918 nog een reeks brochures over onder meer de Vlaamse Beweging, verfransing in Vlaanderen, maar ook (in het Frans) een Zwitsers pleidooi voor “le caractère belge”.
  19. Beyerle was sinds 1917 referent voor katholieke zaken in het bezettingsbestuur (Dolderer, 2000c: 201). Balthazar (2014:61) dateert dit een jaar eerder en geeft aan dat Beyerle in de zomer van 1915 een paar maanden in het kamp van Göttingen verbleef “voor een charmeoffensief bij de Vlaamse intellectuelen”. Afgaande op de datering van de gedichten en vermeldingen van zijn naam in het dagboek van August Balthazar verbleef Breyne op dat moment nog in Soltau.

20. Over die deportaties, zie Wils, 1974: 196-7 en De Schaepdrijver, 2013: 237-250.
21. Dolderer, 2000b: 155-6. Zie over Breynes interesse voor Zuid-Afrika en het Afrikanerdom Holzhey 2010, 78-81 .
22. Breyne, 1963b: 17-18; Breyne, 1963c: 4.
23. Zie voor de wederzijdse beïnvloeding van het Vlaams en het Afrikanernationalisme T'Sjoen, 2007 en Buelens, 2011.
24. Bij Breyne was die straf er enkel in zijn hoofd (zie noot 5), bij Kemp was die heel reëel - hij was tot duizend pond boete en zes jaar gevangenis veroordeeld (Giliomee, 2003: 383). De Maritz-rebellie voltrok zich bij het begin van de Eerste Wereldoorlog, toen Zuid-Afrika automatisch door het Verenigd Koninkrijk in de oorlog werd betrokken en gevraagd werd Duits-Zuidwest-Afrika aan te vallen om daar de barbaarse Duitsers te bevechten. Een harde kern van oude Boerengeneraals en -troepen die niet voor Engeland wilde strijden, zich verwant voelde met de Duitsers en misschien ook wel de strijd voor onafhankelijkheid wilde hervatten nu de Britten andere acute zorgen hadden weigerde, tegen het parlamentsbesluit en de wil van de Afrikaner premier en oorlogsheld Botha en het andere politieke en militaire zwaargewicht Jan Smuts in. Luitenant-kolonel Manic Maritz werd geacht de invasie te lanceren, maar hij liep over naar de Duitsers. Een burgeroorlog dreigde. Uiteindelijk werd de rebellie neergeslagen en werden de muiters gestraft. Zie over de rebellie en de rol van Kemp: Fouché, 1915; Davenport, 1963; Strachan, 2001: 543-554 (specifiek over Kemp 551-554) en Giliomee, 2003: 379-384.
25. De eerste brochure werd meermaals herdrukt in het Nederlands; in Brussel verscheen een Franse vertaling (*La Flandre martyre*), in Berlijn een Duitse (*Flanderns Not*).
26. Aan de gedichten in de bundel laat Breyne ook nog zijn opstel "Mijn Arbeidskommando" voorafgaan, waaruit onder meer de enorme kloof gaapt tussen hemzelf en de Vlamingen waarvoor hij alle offers brengt ("de begeerte om met de quasi-verlorene, vlaamsche jongens op arbeidskommando beter in voeling te komen", 1925: 11).
27. Zie hierover onder meer Buelens, 2001: 75-76, 132-136.
28. Dit gedicht vertoont opvallende gelijkenissen met "De belofte" van René De Clercq uit diens *Vaderlandsche Liederen* waarvan dit de slotstrofe is: "Voor een schoonen dood / De harten bloot; / Vlaanderen moet vrij zijn! / Zoo God mij zegent, / Als het kogels regent / Wil ik er bij zijn!" (De Clercq, 1917: 32).
29. Over de krijgsgevangenen, zie Monballyu, 2011b: 341-342; over de burgeractivisten: Monballyu, 2010.
30. Uit collectie AMVC-Letterenhuis.